

SZÉLJEGYZETEK EGY EMLÉKKÖTET LAPJAIRA

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

igazságügyi miniszter

*„Az ohioi bányában megbicsaklik kezed,
A csákány koppan és le hull nevedről az ékezet.”
(Márai Sándor: Halotti beszéd)*

Idén százötven éve annak, hogy 1869. március 25-én a Magyarországi Rendeleték Tárában kivonatosan megjelent, hogy „*a magyar királyi miniszterelnökségnél egy központi fordítói osztály állítottatott fel*”.

A másfél századik születésnapját ünneplő állami fordítószolgálat az igazságügyi miniszter szakmai felügyelete alatt működik. Az OFFI büszkén mondhatja magáról, hogy szakmailag és technológiailag is megújuló, magas presztízsű, modern nyelvi és licenciaszolgáltató szervezetté és képzőközponttá vált. Itt ma már nemcsak hiteles és e-hiteles fordítások születnek, hanem az iroda az Igazságügyi Minisztériummal együtt a jogszabályfordítások szakterminológiai laboratóriumaként is működik.

Ezt az ünnepi kötetet az vegye kézbe, és kezdje el olvasni, aki nem fél attól, hogy bizonyos szakmai problémák felkeltik kíváncsiságát, sőt rabul ejtik érdeklődését. Az itt közölt tanulmányok ugyanis nemcsak e szolgálat másfél évszázados történetére tekintenek vissza, hanem lebilincselő, rendkívül időszerű kérdéseket is felvetnek: megválaszolva némelyeket, nyitva hagyva másokat. Ebben a rövid előszóban szeretnék magam is reflektálni néhányra ezek közül.

A hiteles fordítás előállítása közfeladat. Egy-egy fordítás pontosságán bírósági ítéletek, hatósági és egyéni döntések, egyszóval emberi sorsok múlnak. Indokolt tehát a közhatalomnak valamilyen módon örködnie e tevékenység fölött, hasonlóan ahhoz, ahogy például a bírósági végrehajtás vagy éppen a szakértők fölött. A közbizalom fenntartása megkívánja, hogy a közhatalom által kibocsátott vagy hitelesített iratok fordítása során se csökkenjen a megbízhatóság és a hitelesség szintje. A fordítás során az okirat nem veszíthet joghatást kiváltó erejéből. Ezért van az, hogy a személyállapoti okiratok fordítására az OFFI kizárólagos hatáskörrel, egyben fokozott felelősséggel rendelkezik.

A közhatalom és a nyelv viszonya mindig izgalmas és bonyolult kérdés. Mindkettőt szabályok kötik: az egyik a jog, a másik a nyelvtan és a szemantika uralma alatt áll. Mi történik, ha a kettő összeütközésbe kerül? *Caesar non superat grammaticos* – mondták

a régiek.¹ A nyelv ugyanakkor a legintimebb kifejezőeszközünk is. Identitásképző, amely kifejezi személyes történetünket, és – vegyes családban vagy etnikailag vegyes környezetben élés esetén – azt is, hogy hová akarunk tartozni. Ugyancsak a régiek úgy vélték: *cuius regio, eius religio*. Később, egy szekularizáltabb korban azonban a vallás szerepét nagyrészt a nemzettudat vette át, a nemzet pedig – minden nemzet – nyelvében él. Akié a nyelv, azé az ország, azé a törvényhozói, a végrehajtói, a bírói hatalom.

Hogyan kell például a neveket átírni? *Nomen est omen*, de például a Bibliában jóval több is ennél: a név azonos hordozójával. A nevem legbelső énemhez tartozik. A névviselés szabályainak megváltoztatása heves politikai szenvedélyeket korbácsol föl minden esetben. Ezért nem mindegy, hogy egy anyakönyvi kivonat vagy más okirat fordítása során a hatóság tiszteletben tartja-e a nevet annak valamennyi ortográfiai sajátosságával együtt. Aki nevet vált, általában hazát is vált – talán nem mindig önként. Ez traumatikus folyamat is lehet, és a közhatalom akkor jár el helyesen, ha a személyes és kollektív drámát enyhíteni, nem pedig kiélezni igyekszik. Másrészt azonban a közigazgatás igényeit is ki kell szolgálni. Az világos – amint megtudjuk –, hogy Jules Verne neve okiraton nem fordítható Verne Gyulaként. De mi történik akkor, ha egy nem latin betűs – például orosz – családnév francia átírását tartalmazó anyakönyvi kivonatot kell hiteles magyar fordítással ellátni? Hogyan lehet elkerülni az olyan eredményeket, mint az Adyvers sokszoros oda-vissza fordítása után előállott Karinthy-humoreszkben, ahol a „szívem egy nagy harangvirág” helyére „Herz-féle szalámi” kerül?

Ezért a nevek átírására mind a jog, mind a helyesírási szabályzat részletes rendelkezéseket tartalmaz. De mi van akkor, ha a két szabályrendszer egymásnak ellentmond? Az egyik tanulmányban erre is olvashatunk példát, azzal a megállapítással együtt, hogy hatályos jogunk nem ad megfelelő eligazítást minden esetre. A kötet egyik nagy erénye, hogy a jogszabályi környezetnek nemcsak kritikáját, hanem a továbbfejlesztésére vonatkozó konkrét javaslatokat is tartalmaz.

Az emlékkötet bepillantást enged az államilag hitelesített fordítás történetébe, jelenébe is, megpróbálva előre látni e tevékenység jövőjét. Megszólaltat volt OFFI-igazgatót és munkatársat, valamint a fordítástudomány hangját. A fordítás jövőjét alighanem két körülmény, a globalizáció és a digitalizáció alakulása alakítja majd leginkább.

Nem egy történész azt vallja, hogy a jelenlegi globalizáció nem az első effajta hullám az emberiség történetében. Van, aki szerint a történelem úgy is felfogható, mint a többes szám első személy, a „mi” jelentésének fokozatos kiterjedése a családtól a klánon, a törzsen, az etnikumon és a nemzetten át az emberiségig. Ha ez igaz is volna, akkor sem lenne elképzelhető, hogy az emberiség visszatérjen valamilyen mitikus, Babel előtti állapothoz, és egyetlen közös nyelvet használjon, feleslegessé téve minden fordítást. Sőt a

1 A mondás azután keletkezett, hogy a konstanzi zsinaton Zsigmond császár és király a *schisma* szót hibásan nőneműként ragozta, és ezzel nevetség tárgyává lett. Ezután rendelet útján akarta a szó nemét megváltoztatni – ám a klerikusok ellene vetették, hogy a nyelvtannak még a császár sem parancsol. A dilemma 21. századi változatban is felmerülhet: megváltoztathatja-e jogszabály a házasság fogalmának ősi, eddig axiomatikusnak gondolt jelentését?

globalizáció inkább a fordítás iránti igényt növelte a vegyes házasságok, a transz- és multinacionális üzleti és kulturális kapcsolatok sokasodása révén. Európát évszázadokig az írásbeli egynyelvűség, a latin hegemoniája jellemezte. Az okmányokat egy nyelven állították ki és használták fel. Magyarország hivatalos, azaz törvényhozási, igazgatási és törvénykezési nyelve egészen 1844-ig a latin volt – ekkor nem a német, hanem a magyar váltotta fel. A dualista monarchia, s ezen belül a Magyar Királyság azonban soknyelvű entitás maradt. A 19. század ugyanakkor a nemzetközi kapcsolatok fejlődését, élénkülését hozta. Ez tette szükségessé az írásom elején említett fordítóosztály felállítását, amely a miniszterelnökségtől hamarosan az igazságügyi, majd később a belügyi tárca felügyelete alá került. A II. világháború után lett önálló szervezetté, amely ismét – napjainkig – az igazságügyi tárca szakmai felügyelete alatt áll. Meggyőződésem, hogy a közhitelesség érdekei ezt a szervezeti megoldást indokolják.

Az OFFI másfél évszázada a hiteles fordítások iránti igény exponenciális növekedéséről szól. Ezt a folyamatot a negyven évig tartó kommunizmus – amely vasfüggöny mögé rekedt hazánkat igyekezett elszigetelni a világtól – sem tudta visszafordítani. Akkoriban az OFFI-nak olyan kiváló fordítók is dolgoztak, akiket mint írókat vagy költőket politikai okokból elhallgattattak, vagy legalábbis mellőztek, és nyelvismeretüket itt tudták kamatoztatni. A kötetből néhányuk nevét is megtudhatjuk: Passuth László, Göncz Árpád, Ottlik Géza... De nemcsak írók, hanem kiváló jogászok is dolgoztak az irodánál, vagy kaptak eseti megbízásokat. Nekem ezáltal személyes kötődésem is van az OFFI-hoz. Édesapám ugyanis rendszeresen fordított az OFFI-nak szlovák és német nyelvből, ill. nyelvre, édesanyám pedig leíróként dolgozott ott egy időben. A nehéz időkben sok régi értelmiségi családnak segített a megélhetésben, akár egy-egy balatoni üdülés kifizetésében, ha az irodától megbízás érkezett.

Emlékszem, mindez részben annak a Szappanos Gézának az idején volt, aki az elmúlt másfél évszázadnak majdnem ötödén, azaz huszonkilenc éven keresztül állott az iroda élén, és akivel interjú készült a kötet számára, csakúgy, mint Vida Tamással, aki a fordítás élő legendája... Azután bekövetkezett a várva várt elképzelhetetlen: a berlini fal és a vasfüggöny lebontása 1989-ben, a hazatérés a szabad Európába... Ki ne emlékezne arra, hogy az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkhoz hány folyóméternyi *acquis communautaire*-t kellett lefordítani magyarra, ill. magyar jogszabályt angolra? Új, egészen konkrét értelmet nyert Umberto Ecónak a kötetben is idézett *bon mot*-ja: „Európa nyelve a fordítás”.

Vannak persze még újabb kihívások. Én ezek közé sorolom a szemünk előtt zajló Brexitet, amelynek pontos kimenetele e sorok írásakor még mindig bizonytalan. Nem tudjuk, hogy végbemenetele milyen hatással lesz az európai nyelvek egymáshoz való viszonyára. Megmarad-e az angol dominanciája kontinensünkön? A világban az angolnak egyelőre nincs riválisa, jóllehet demográfusok feltételezik, hogy a nyugat-afrikai népességrobbanás miatt a frankofónok száma az évszázad második felére meghaladja majd az angol ajkúak számát, sőt megközelítheti a mandarin tájszólást beszélőket is.

Az itt olvasható kiváló tanulmányok a legújabb kihívások közül annak a kérdésnek szentelnek nagyobb teret, hogy vajon a gépi fordítás felváltja-e majd az embert. A válasz nem biztos, hogy fekete-fehér, igen-nem. Tipizált vagy tipizálható okiratok esetében a gépi fordítás kézenfekvő. Minden olyan esetben azonban, ahol a szavaknak nem csak az elsődleges jelentését, hanem konnotátumait is ismerni szükséges a megértéshez, egyelőre nem várható. (Bár a mesterséges intelligencia egyes hírek szerint már arra is képes, hogy Shakespeare stílusában írjon szonettet.) Ami azonban már nem is a jövő, hanem a jelen zenéje, hogy a dokumentumok és fordításaik elektronikus hordozását és hitelesítését is meg kell oldania a jognak; e tekintetben az Európai Unió és benne Magyarország jogi szabályozása lépést tart a korról. Több tekintetben azonban arra a következtetésre jutnak a szerzők, hogy az állami fordítószolgálatra és a közhiteles fordításra és tolmácsolásra vonatkozó, 1986-ban lezajlott és módosításokkal ugyan, de jórészt napjainkig hatályos utolsó kodifikáció megérett a felülvizsgálatra, a 21. századi követelményekhez igazításra.

E sorok zárásaként nem marad más hátra, mint hogy boldog százötvenedik születésnapot kívánjak az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Irodának, szép ünneplést és gyümölcözőt, nyugodt alkotómunkát az ott dolgozó fordítóknak. Amióta van magyar állam, és van magyar jog, azóta hiteles helyek is vannak. Hiszem, hogy ma, amikor a szabályok és jogszabályok dzsungelében világszerte nehéz az eligazodás, amikor a mennyiség gyakran a minőség rovására megy a mindent elöntő verbális infláció közepette, amikor növekvő kihívást jelent a valódi és a fals információ közötti különbségtétel, akkor az OFFI által képviselt hitelességre, magas szakmai színvonalra és hivatástudatra nem kevesebb, hanem egyre nagyobb szükség lesz.